

Анотація

Іванченко О. М. Узгодження норм національного та міжнародного права: юридико-технічний аспект. — Стаття.

У статті розглянуто узгодження норм національного та міжнародного права, юридико-технічний аспект. Проаналізовано взаємовплив норм національного і міжнародного права, а також виявлені юридико-технічні засоби втілення міжнародних норм у національну правову систему.

Ключові слова: співвідношення норм національного і міжнародного права, імплементація, адаптація, гармонізація, юридико-технічні засоби, взаємодія.

Аннотация

Иванченко О. Н. Согласование норм национального и международного права, юридико-технический аспект. — Статья.

В статье рассмотрены согласования норм национального и международного права, юридико-технический аспект. Проанализированы взаимовлияние норм национального и международного права, а также выявлены юридико-технические средства воплощения международных норм в национальную правовую систему.

Ключевые слова: соотношение норм национального и международного права, имплементация, адаптация, гармонизация, юридико-технические средства, взаимодействие.

Summary

Ivanchenko O. M. Coordination of national norms and international law, juridical and technical aspects. — Article.

The article deals with the coordination of national norms and international law, juridical and technical aspects. Analyzed the interaction rules of national and international law, and also found juridical-technical means of implementing international standards into national legal system.

Keywords: correlation of national and international law, implementation, adaptation, harmonization, juridical-technical means of the interaction.

УДК 342.726-053.2

О. В. Повар

ФОРМУВАННЯ ДОКТРИНИ ПРАВ ДИТИНИ В КОНТЕКСТІ «ДИТИНОЦЕНТРИЧНОЇ РЕВОЛЮЦІЇ» ПОЧАТКУ ХХ СТОЛІТТЯ

Сучасний універсалізм поняття «права людини» діалектично поєднується з фрагментацією цього всеосяжного поняття у прикладенні до різних соціальних та етнічних груп. Сьогодні нікого не дивує розгалуженість системи прав людини, до якої включаються права жінок та права дітей, права трудових мігрантів та права біженців, права осіб з особливими потребами та права людей, які живуть з ВІЛ/СНІД. Як належне сприймається теза, що дитині, на відміну від дорослого, потрібен особливий захист в силу її фізичної та інтелектуальної незрілості та викликаного нею залежного становища: вона залежить від батьків, від педагогів, від інших дорослих. Але таке «різнокольорове» бачення прав людини сформувалось тільки внаслідок імплементації національними системами права гуманітарних міжнародних стандартів, філософсько-правовими засадами яких стала концепція трьох поколінь прав людини. Ще

© О. В. Повар, 2012

століття тому права людини повною мірою «прикладались» тільки до дорослих чоловіків, два століття тому І. Кант вважав виправданим вбивство позашлюбної дитини, яка «потай прокралась до суспільства», а його учень І. Фіхте серйозно доводив, що жодна, навіть народжена законним чином дитина не має прав, тому що не має обов'язків.

Дитина та дитинство у сучасному світі утверджуються як правові цінності, що зумовлює актуальність та необхідність філософсько-правового осмислення цих феноменів. До того ж філософські основи прав дитини практично не ставали предметом наукового дискурсу. Серед поодиноких праць відмітимо дослідження педагогічної та, у небагатьох випадках, філософської спадщини ідеологів вільного виховання, виконані російськими ученими (І. Н. Гелашвілі, Ю. І. Дружніков, В. Т. Кудрявцев, Г. А. Репіна, А. М. Растрігіна, М. В. Михайлова та ін.), недавні статті Н. М. Крестовської про доктрини ювенального права та О. М. Максименко про філософсько-правові ідеї інституту прав дитини. Але за межами цих досліджень залишилось питання про зв'язок формування юридичної доктрини прав дитини з поворотом у гуманітарному знанні, який називають «дитиноцентричною» революцією.

Провозвісником цієї «революції», що мала місце на початку ХХ століття, називають шведську письменницю та психолога Еллен Кей. В її книжці «Століття дитини» вперше виразно був сформульований принцип свободи дитини, у тому числі право на своє особисте дитяче життя та недоторканність внутрішнього світу, право на збереження своєї неповторної особистості (яке вона формує як право дитини залишатись самим собою, навіть за наявності якихось недоліків). Шокуючим для європейського суспільства початку ХХ ст. був евгенічний за походженням висновок Е. Кей, що у дитини є право обирати батьків. Вона мала на увазі, що навіть ще не народжена дитина має право народитися від здорових батьків і бути у них бажаною дитиною [5, 131].

Праці Еллен Кей були дуже популярними в Росії і не випадково розлогу передмову до її «Століття дитини» написав видатний літературознавець (дореци — випускник Новоросійського університету) Ю. І. Айхенвальд. Ідеї письменниці були співзвучні ідеям Л. М. Толстого про природовідповідне виховання.

Видатний американський соціальний філософ та педагог Джон Дьюї, критикуючи становище дітей в суспільстві і особливо у сфері шкільної освіти, пропонував організувати школу як модель демократичного суспільства, в якій діти повинні не вчитися досвіду попередніх поколінь, а жити, опановуючи і обмінюючись при цьому досвідом вирішення різних пізнавальних, практичних, соціальних, творчих проблем та беручи участь в демократичних формах організації [3]. По суті, ця ідея була філософсько-педагогічним виміром юридичної доктрини гарантування участі дітей у правовому житті суспільства, формально закріпленої майже століття по тому у Конвенції про права дитини.

Видатний польський педагог Януш Корчак у своїй роботі «Як любити дитину» (була написана у Києві під час Першої світової війни) закликав до створення Великої Хартії вільностей дитини [8, 39], наголошуючи, перш за все, на праві дітей на свою особистість та право жити повним життям (навіть якщо це

небезпечно для їхнього життя). Не опікати дитину у всьому, не оберігати дитину від проблем та небезпек, не вважати життя дитини чернеткою, а дозволити — жити і, як це не парадоксально звучало, померти, бо життя та смерть є двома сторонами однієї медалі. Такі парадокси загострювали увагу читаючої публіки на філософських проблемах буття дитини та їхньому юридичному вимірі.

У своїй подальшій праці «Право дитини на повагу» [7] Корчак розмірковував таким чином. Є нібито два життя: одне (доросле) — важливе і поважне, а інше (дитяче) — менш цінне. Ми говоримо: майбутній чоловік, майбутній працівник, майбутній громадянин. Що діти ще тільки будуть, що потім почнуть жити по-справжньому, що всерйоз це лише в майбутньому. А поки милостиво дозволяємо їм плутатися під ногами, але без них нам зручніше. Але й діти мають право на повагу з боку дорослих. Корчак закликав:

Поважайте незнання дитини — вона лише ставить дорослим питання!

Поважайте працю пізнання — дитина постійно вчиться!

Поважайте невдачі та сльози — дитині може бути боляче!

Поважайте власність дитини та її бюджет! Корчак звертає увагу на те, що більшість неповнолітніх на лаві підсудних — це крадії, бо дітям потрібні кошти на вирішення їхніх проблем (зошити, книжки, солодоці), що не завжди розуміють дорослі.

Саме Корчак уперше наголосив на рівнозначності дитини та дорослого, на самоцінності дитини, визнанні її людської гідності.

Януш Корчак був не тільки великим соціальним філософом, але й не менш великим практиком. Він уперше застосував сформульований Дж. Дьюї одночасно з ним принцип участі дитини у вирішенні справ, які дитини стосуються. У Будинку сиріт на Крохмальній вулиці у Варшаві він заснував дитячий парламент, дитячий суд, дитячу газету, кодекс честі та звід законів [8, 243–252]. Тим самим він впровадив у життя ідею рівнозначності дитини та дорослого, повноцінності дитячого життя.

Януш Корчак різко критикував ухвалену Лігою Націй Декларацію прав дитини за її рекомендаційний характер [7]. На його думку, це орган міг би бути більш імперативним у створенні юридичних норм, що регулюють буття дитини та відносини дітей та дорослих.

В цілому, як указує Н. М. Крестовська [9, арк. 223–224], у зарубіжній педагогіці початку ХХ ст. були вироблені такі принципи вільного виховання, що у подальшому стали ідеальним джерелом для вироблення принципів ювенального права, як принцип свободи дитини; принцип діалогу учасників процесу виховання; принцип гармонізації відносин дитини і дитячого співтовариства тощо.

Слід відзначити, що дитиноцентричний поворот у гуманітарній сфері був властивий не тільки зарубіжним країнам. Та й становлення і довоєнна діяльність Януша Корчака проходили у межах єдиного російського інформаційного та правового простору (Корчак закінчив російську гімназію і, як указувалося вище, під час Першої світової війни проживав у Києві). Джон Дьюї у пореволюційний час відвідував СРСР та серед іншого — Дитяче містечко в Одесі.

Паралельно з Корчаком та Кей до рядів захисників прав дитини став російський педагог та соціальний філософ Костянтин Миколайович Вентцель (1857–1947).

Розуміння прав дитини у К. М. Вентцеля впливало з його космічного антропоцентризму. Як слушно зауважує Г. А. Репіна, його приваблювали ідеї про зумовленість свідомої діяльності людей законами природи, про внутрішню перетворюючу місії людини як мислячої істоти, що є органічною складовою частиною Всесвіту. Протягом усього свого зрілого творчого життя К. М. Вентцель шукав шляхи цілісного єднання людини з навколишнім світом на інтер-релігійній основі [12, 51]. Людина з позицій філософії К. М. Вентцеля — не тільки частина, але й центр буття, а її головна властивість — свобода. Свобода, на його думку, є головною ідеєю виховання дитини, а вільна дитина — це, у свою чергу, ключ до вирішення соціального питання, до реорганізації суспільства на нових, справедливих засадах [1, 1]. Такою, майже езоповою, мовою користувався К. М. Вентцель в дореволюційні часи.

Вітаючи демократичну Лютневу революцію та майбутній демократичний устрій Російської республіки, К. М. Вентцель запропонував Установчим зборам, скликання яких очікувалось усіма прогресивними верствами суспільства, поряд з декларацією прав людини і громадянина, розрахованою на дорослих, ухвалити декларацію прав дитини, проект якої він сам написав [2, 12–14]. Він над усе прагнув, аби першою державою, яка визнала права дитини, була саме Росія. При цьому у повній гармонії зі своєю ідеєю космізму він наполягав, що у визнанні прав дитини об'єктивно зацікавлені усі народи, усі держави і, нарешті, усе людство, тому що тільки універсальне, найповніше та широке проведення у життя декларації прав дитини надасть людству можливість досягти відродження та повного оновлення усіх сторін і особистого, і суспільного життя [2, 14].

Проект Декларації прав дитини К. М. Вентцеля складався з 18 параграфів, в яких були зафіксовані положення, що, по суті, вийшли за межі переліку суб'єктивних прав дитини. У ній знайшли своє місце і принципи інституту прав дитини, і обов'язки дитини, і гарантії реалізації прав та обов'язків дитини. Своєю формою та чіткими, майже бездоганно техніко-юридичними формулюваннями проект К. М. Вентцеля суттєво відрізняється від, наприклад, прийнятого Лігою Націй у 1924 р. проекту Декларації прав дитини, написаного Еглантайн Джебб, в якому зафіксовані не права дитини самі по собі, а тільки обов'язки суспільства та держави щодо дітей.

Керівними засадами-принципами інституту прав дитини мислитель висуває такі положення. По-перше, визнання дитини безвідносно її віку особистістю, яка в жодному випадку не може вважатися ні власністю своїх батьків, ні власністю суспільства, ні власністю держави (§ 4). По-друге, рівність у правах з дорослою людиною (§ 6). По-третє, обмеження свободи дитини допускається лише за законами нормального фізичного та духовного розвитку самої дитини та гарантування іншим членам суспільства користування тими ж правами. По-четверте, це недопущення ув'язнення дитини за винятком тих випадків, коли цього вимагає благо дитини та суспільства, яке його оточує (§ 15).

На основі таких принципів К. М. Вентцелем сформульовано такі права дитини як:

- 1) право дитини на життєві умови, необхідні для її виживання та розвитку (§ 1);
- 2) право дитини на вільний розвиток своїх сил, здібностей та обдарувань (§ 3);
- 3) право на вибір вихователя аж до відмови та залишення батьків у випадку їхньої нездатності бути добрими вихователями (§ 5);
- 4) право на свободу, яка полягає у дозволі робити усе, що не наносить шкоди фізичному та духовному розвитку дитини і не шкодить іншим людям (§ 7);
- 5) право на участь у виробленні правил, якими регулюється життя та діяльність дитини (§ 9);
- 6) право на вільне виховання та вільну освіту, відповідну її індивідуальності (§ 10);
- 7) право на власні переконання, у тому числі релігійні (§ 11);
- 8) право на вільне вираження своїх думок у письмовій або усній формі (§ 13);
- 9) право на об'єднання (у спілки, гуртки) (§ 14).

Зазначимо, що таке бачення прав дитини майже на століття випередило час. Зокрема, право на участь дитини у вирішенні справ, які її безпосередньо стосуються (§ 9), що зафіксовано у Конвенції ООН про права дитини [6, ст. 12] і сьогодні є одним з контроверсійних і найбільш складно виконуваних положень. Невипадково саме це положення потребувало конкретизації на регіональному рівні — в Європейській Конвенції про здійснення прав дітей (ратифікована Україною з застереженнями 03.08.2006) [4]. Конвенція про здійснення прав дітей наділяє дитини процесуальними правами у судовому розгляді. Застереження Української держави поширюють процесуальні права дитини лише на справи щодо: усиновлення дитини; встановлення опіки, піклування над дитиною; визначення місця проживання дитини; позбавлення або оспорювання батьківських прав; інших питань про відносини між батьками та дитиною; будь-яких інших питань, що стосуються дитини особисто, а також питань її сім'ї (у тому числі її виховання, поновлення батьківських прав, управління її майном) [11, ст. ст. 3–5].

Серед обов'язків дитини мислитель формулює обов'язок з досягненням певного віку брати участь у суспільно необхідній промисловій, землеробській або іншій виробничій праці залежно від своїх сил та здібностей (§ 18).

До суспільних та державних гарантій реалізації прав та обов'язків дитини К. М. Вентцель відносив:

- 1) життєві умови, відповідні гігієні дитячого віку і необхідні для розвитку організму дитини та боротьби з ворожими для життя впливами, мають бути забезпечені дитині батьками, суспільством в цілому, державою (§ 1–2);
- 2) надання кожній дитині доступу до безкоштовного виховання та освіти, в межах яких є мають бути створені найбільш сприятливі умови для гармонійного розвитку дитини (§ 3);
- 3) державний контроль за дотриманням прав дитини (§ 16);

4) створення фонду коштів для молодого покоління, витрати з якого мають носити суворо цільовий характер і перебувати під жорстким громадським контролем (§ 17).

Отже, К. М. Вентцель визнавав дитину суб'єктом, а не об'єктом права або пасивним об'єктом правового захисту, як це властиво було тодішньому і тим більше досучасному праву. Ґрунтуючись на органічній єдності людини, людства та космосу, К. М. Вентцель висунув ідею «космічного виховання» для утвердження гідності дитини, можливості дитини як творця та учасника нових форм культури, здатного перетворювати світову реальність шляхом самопізнання та самоудосконалення.

Якщо для більшості філософів та теоретиків права дитини є похідними від прав людини (звідси, наприклад, термін «загальнолюдські права дитини»), то для К. М. Вентцеля права дитини є первинними щодо прав людини. Вільно вихована дитина — це й є вільна особистість — громадянин Космосу, що володіє людською гідністю та свободою. Права дитини в інтерпретації К. М. Вентцеля — це осердя його дитиноцентричної філософії, навколо якого формується його соціальна філософія у цілому.

Дитиноцентризм та розуміння прав дитини були властивими, як переконливо доводить О. М. Максименко, українським вченим початку ХХ століття. Так, наприклад, Т. Г. Лубенець виступив з різкою критикою системи тілесних покарань, на якій трималася тоді офіційна школа. Вважав, що правила примусового впливу на дитину не виховують, а озлоблюють, калічать дитячу натуру, порушують її основні права. Прихильником такої освіти й виховання, що ґрунтувалася б на врахуванні прав дитини, глибокому вивченні її природи був Я. Ф. Чепіга [10].

Отже, у підсумку зазначимо, що філософсько-правові основи системи прав дитини, яка створюється нині у світі та у нашій державі започатковані ще на початку ХХ століття і не тільки у зарубіжній філософії права, але й на національному ґрунті. Тогочасні мислителі задовго до прийняття Конвенції про права дитини виробили розуміння дитини як правової істоти. На їх переконання дитина нарівні з дорослими володіє комплексом прав, а сім'я, держава та суспільство щодо неї мають нести тягар юридичних та соціальних обов'язків. У подальших дослідженнях вітчизняні здобутки у цій царині знайдуть подальший розвиток.

Література

1. Вентцель К. Н. Борьба за свободную школу / К. Н. Вентцель. — СПб., 1906. — 291 с.
2. Вентцель К. П. Отделение школы от государства и декларация прав ребенка / К. П. Вентцель. — М.: [б. и.], 1918. — 16 с. — (Библиотека свободного воспитания и образования и защиты детей; вып. 114).
3. Дьюи Д. Мое педагогическое кредо: пер. с англ. // Джон Дьюи // Свободное воспитание. 1913-1914. № 1. С. 15-17.
4. Європейська конвенція про здійснення прав дітей: Конвенцію ратифіковано із заявою Законом № 69-V від 3 серп. 2006 р. // Відомості Верховної Ради України. — 2006. — № 41. — Ст. 354.
5. Кей Э. Век ребенка / Элен Кей; пер. с нем. Е. Залого и В. Шагно; под ред. и с предисл. Ю. И. Айхенвальда. — М.: Изд. Д. П. Ефимова, 1905. — XXX, 293 с.

6. Конвенція про права дитини : Конвенцію ратифіковано Постановою Верховної Ради України № 789-ХІІ від 27 лют. 1991 р. [Електронний ресурс]. Режим доступу : http://zakon1.rada.gov.ua/cgi-bin/laws/main.cgi?nreg=995_021.
7. Корчак Я. Право ребенка на уважение / Я. Корчак. — М. : Изд. Дом Шалвы Амонашвили, 1999. — С. 15–39. — (Апология гуманной педагогики).
8. Корчак Я. Як любити дитину // Дитя людське: вибрані твори : пер. з пол. / Я. Корчак. — К. : Дух і літера, 2007. — С. 7–260.
9. Крестовська П. М. Ювенальне право України: генезис та сучасний етап : дис. ... д-ра юрид. наук : 12.00.01 / Крестовська Наталя Миколаївна. — О., 2008. — 468 арк.
10. Максименко О. В. Генеза філософсько-правових ідей інституту прав дитини // Філософські та методологічні проблеми права. — 2011. — № 2. — С. 102–109.
11. Про ратифікацію Європейської конвенції про здійснення прав дітей : Закон України від 3 черв. 2006 р. // Відомості Верховної Ради України. — 2006. — № 41. — Ст. 354.
12. Решня Г. А. Теория воспитания и «Дом Свободного Ребенка» К. П. Вентцеля // Дошкільня освіта. — 2008. — № 2. — С. 51–61.

Анотація

Повар О. В. Формування доктрини прав дитини в контексті «дитиноцентричної революції» початку ХХ століття. Стаття.

У статті проведений аналіз філософсько-правових ідей зарубіжних та вітчизняних теоретиків вільного виховання (Е. Кей, Я. Корчак, К. М. Вентцель). Зроблений висновок про те, що на початку ХХ ст. вони виробили струнку доктрину прав дитини, згідно з якою дитина парівні з дорослими володіє комплексом прав, а сім'я, держава та суспільство щодо неї мають нести тягар юридичних та соціальних обов'язків.

Ключові слова: «дитиноцентрична» революція, вільне виховання, права дитини, Януш Корчак, Костянтин Вентцель, Еллен Кей, Декларація прав дитини.

Анотация

Повар А. В. Формирование доктрины прав ребенка в контексте «детоцентрической революции» начала ХХ века. — Статья.

В статье проведен анализ философско-правовых идей зарубежных и отечественных теоретиков свободного воспитания (Э. Кей, Я. Корчак, К. Н. Вентцель). Сделан вывод о том, что в начале ХХ ст. они выработали стройную доктрину прав ребенка, согласно которой ребенок наравне со взрослыми обладает комплексом прав, а семья, государство и общество относительно него должны нести бремя юридических и социальных обязанностей.

Ключевые слова: «детоцентрическая революция», свободное воспитание, права ребенка, Януш Корчак, Константин Вентцель, Эллен Кей, Декларация прав ребенка.

Summary

Povar O. V. Formation of Child Rights Doctrine in the Context of «child-centric revolution» at the beginning of the XX century. — Article.

The article analyzed the philosophical and legal ideas of foreign and domestic theorists of free education (E. Kay, J. Korczak, K. M. Venttsel). It is concluded that in the early twentieth century they developed a coherent doctrine of child rights, according to which the child as adult has a set of rights, at the same time a family, state and society have to bear the burden of legal and social responsibilities in relation of a child.

Keywords: «child-centric revolution», free education, children's rights, Janusz Korczak, Konstantin Venttsel, Ellen Kay, Declaration of the Rights of the Child.